

**OP WEG NAAR HET EINDE VAN ONZE CULTUUR:
SOCIAAL-DEMOCRATIE IN DE MODERNE TIJD
Hans Blokland**

(in: Becker, F. en W. van Hennekeler (red.), *Cultuurpolitiek*, WBS Jaarboek 2005, Amsterdam: Mets & Schilt; Wiardi Beckman Stichting, pp.37-59)

Aan Jan en Inge, tweelingbrigade

Moderne sociaaldemocratische leiders hebben belangstelling voor cultuur zolang dit een bijdrage levert aan het binden van degenen die hierin werkelijk zijn geïnteresseerd. Dit is te betreuren omdat de kern van de sociaaldemocratie bestaat uit een cultuurpolitieke visie en missie. Omdat deze visie en missie wordt genegeerd, bevindt de sociaaldemocratie zich reeds enige decennia op dood spoor. Hierin onderscheidt ze zich overigens niet van andere hedendaagse politieke stromingen.

1 Cultuur, politiek en cultuurpolitiek

Bijna alle discussies over cultuurpolitiek ontaarden in een spraakverwarring omdat de deelnemers veelal verschillende zaken in hun hoofd blijken te hebben bij de concepten 'cultuur' en 'politiek' en zij zelden de moeite nemen hun onderstellingen dienaangaande te expliciteren. Daarom zal ik in deze paragraaf eerst een poging wagen het onderwerp af te bakenen. Tevens kunnen aldus enige fundamentele normatieve uitgangspunten van een sociaaldemocratische cultuurpolitiek worden geëxpliciteerd.

Aan het concept 'cultuur' zijn in de loop der tijden verschillende betekenissen toegekend. Drie hiervan zijn nog steeds aan het tegenwoordige cultuurbegrip verbonden (cf. Williams 1961: 57 e.v. en Lemaire 1976: 26-38). De eerste betekenisdimensie is waarderend en valt terug te voeren tot op het Griekse opvoedingsideaal van onder anderen Plato. Met het woord cultuur wordt gerefereerd aan een intellectueel, spiritueel en esthetisch ontwikkelingsproces naar een vaststaand ideaal: men heeft een beeld van menselijke perfectie voor ogen en cultuur is de mate waarin de werkelijkheid hieraan beantwoordt. Gedurende de Renaissance kwam dit cultuurideaal opnieuw in de belangstelling, een belangstelling die de synoniemen 'beschaving' en 'civilisatie' voortbracht. Het kreeg voorts in de loop der jaren een dynamisch karakter: als consequentie van zijn geloof in een kenbare kosmische orde was voor Plato het ideaal bepaald; later wenste men slechts een ordinaal ontwikkelingsproces zonder vaststaand eindpunt te onderscheiden.

De tweede dimensie hangt nauw met de eerste samen. Cultuur is 'geobjectiveerde geest': zij bestaat uit intellectuele en vooral creatieve topprestaties die (op materiële wijze) door middel van boeken, schilderijen, beeldhouwwerken, et cetera aan het nageslacht doorgegeven kunnen worden. Hier valt natuurlijk met name te denken aan kunst, literatuur en wetenschap. In de kunsten en de letteren worden fundamentele waarden, idealen, ideeën, opvattingen op een esthetische

wijze uitgedrukt en gecommuniceerd. Niet alleen de boodschap, maar zeker ook de vorm doet er toe.

De derde en laatste dimensie is afkomstig uit de sociaal-culturele wetenschappen, met name de culturele antropologie: cultuur is de manier van leven van een bepaalde groep mensen in een bepaalde tijdspanne. 'Cultuur' is hier niet langer een waarderende, maar een neutrale, beschrijvende term. Dit cultuurbegrip hangt nauw samen met het sinds het einde van de negentiende eeuw in de wetenschap – en later ook daarbuiten – populair geworden cultuur- of waarderrelativisme. Essentie van dit relativisme is de overtuiging, dat het onmogelijk is onomstotelijk, dat wil zeggen 'wetenschappelijk' aan te tonen, dat een bepaalde waarde of cultuur 'juist' of 'waardevol' is en dat daarom alle waarden relatief, ja zelfs boven kritiek verheven zijn. Het woord cultuur kan derhalve niet meer duiden op een ideaal, het kan slechts een uitputtende beschrijving bieden van het leven van een groep mensen. De kunsten zijn hiervan een onderdeel. Tot de kunsten kunnen wij slechts die verschijnselen rekenen die door een specifieke groep mensen als zodanig worden gekwalificeerd. Er zijn geen redenen aan te geven waarom wij de kwalificatie van de ene groep zouden moeten prefereren boven die van een andere.

Harde scheidingen tussen de drie dimensies zijn niet te maken. Het gaat om hetzelfde spectrum. De opvattingen over de scheidingslijnen variëren ook in de tijd. Iedere beschaving is uiteraard een cultuur in sociologische zin. Vanuit een normatieve cultuurpolitieke visie kan men zich echter afvragen of iedere cultuur ook een beschaving is. Een beschaving kan haar wil haar grondleggende idealen te realiseren uitputten of kwijtraken en daarmee vervallen tot een dode cultuur. Men kan betogen dat dit in onze jaren gebeurt met de westerse marktdemocratieën: hun eens bevrijdende cultuur is een ziellose herhaling van zettten geworden die mensen niet meer brengt wat ze ooit hoopten te bereiken (cf. Lane 2000). Alle kunst is verder ook cultuur in beschrijvende zin. Nochtans achten velen niet alle cultuur kunst. Zij die dit wel doen, zullen echter doorgaans wel toegeven dat veel culturele verschijnselen een specifieke artistieke dimensie bezitten.

Ook de term 'politiek' kent diverse betekenissen. Net als in het geval van het begrip 'cultuur' gaat het hier om een 'essentieel betwist concept' (Gallie 1956; cf. Blokland 2005: 152, 373 e.v.). Over de betekenis van wezenlijk betwisten concepten kan eindeloos worden gedebatteerd daar deze betekenis onvermijdelijk in het kader van een specifiek wereldbeeld wordt verleend. Wereldbeelden zijn onontkoombaar gebaseerd op metafysische, epistemologische en ethische assumpties die altijd aanvechtbaar zijn. Bijgevolg zijn tevens de betekenissen van de desbetreffende concepten onderwerp van een nimmer eindigend, maar daarmee beslist niet zinloos debat.

Politiek kan men allereerst binnen een liberaal, naturalistisch wereldbeeld definiëren (Blokland 2005: 442-7 en 261-70). Men gaat ervan uit dat er geen kenbare kosmos is die ons laatste waarheden aanreikt op basis waarvan wij ons leven en ons samenleven moeten inrichten. In ons bestaan worden wij geconfronteerd met een grote pluriformiteit aan voortdurend confligerende

waarden, die onmogelijk in een hiërarchisch systeem geordend kunnen worden. De mogelijkheden een zinvolle, in consensus eindigende discussie over waarden te voeren, worden bovendien doorgaans als tamelijk beperkt ingeschat: de betrokkenen onderschrijven in meer of mindere mate het waarderelativisme. Mensen en groepen hebben vooral (meestal slecht begrepen) belangen. Deze botsen voortdurend en om te voorkomen dat deze botsingen op geweld en chaos uitlopen zijn er politieke besluitprocedures geschapen. Politiek is de voortzetting van de maatschappelijke belangenstrijd met vreedzame middelen (cf. Schumpeter 1942: 242 e.v.).

Het belang van de politieke structuren die op basis van de naturalistische conceptie zijn geschapen, kan niet worden overschat. Dit zeker niet in een tijd waarin de culturele eigenheid door sommige in het nauw gebrachte groepen als nimmer te voren wordt beleefd en uitgedragen.

Tegenover de naturalistische conceptie staat een meer communitaristische politiekopvatting, een opvatting die vooral in socialistische en radicaal christelijke kringen wordt aangehangen. Het bestaande ethisch pluralisme brengt weliswaar een voortdurende botsing tussen waarden met zich mee, maar dit impliceert allesbehalve dat al deze waarden particularistisch van aard zijn of dat er geen mogelijkheid bestaat tot politieke activiteiten, die zijn gericht op de realisatie van een beredeneerd algemeen belang of van een verrijkend ideaal van een Goed leven in een Goede maatschappij. Politiek verwijst historisch naar wat mensen bindt en gezamenlijk nastreven. Naast een nooit eindigende strijd om schaarse middelen kan de politiek een poging zijn om gezamenlijk het beste van onszelf te maken. Democratie kan ook een uitdrukking zijn van gemeenschap, een gemeenschap die via democratische participatie of deliberatie levend moet worden gehouden. Via deze participatie kunnen burgers hun persoonlijke, altijd beperkte horizon verbreden, publieke waarden en verantwoordelijkheden ontdekken en samen met anderen een definitie van het algemeen belang formuleren. Politiek, kortom, bestaat niet alleen uit conflicten, maar tevens uit *coöperatie*, uit het scheppen van een Goede samenleving waarin het Goede leven gerealiseerd kan worden. En anders dan binnen de naturalistische conceptie bestaat politieke vrijheid niet alleen uit de afwezigheid van statelijke interventies in het privé-domein, maar tevens uit de mogelijkheid om gezamenlijk met anderen, anderen waarmee men een gemeenschap vormt, betekenis en richting te verlenen aan het samen leven en invloed uit te oefenen op de maatschappelijke ontwikkelingen.

Ook het belang van deze laatste vorm van politiek moet niet worden onderschat. Een systeem dat niet meer heeft te bieden dan het verdelen van de schaarste en het defensief reageren op maatschappelijke problemen, vervreemdt zich uiteindelijk van zijn burgers. Juist dit vormt mijns inziens de kern van de grote en nog altijd groeiende desinteresse in en het cynisme over de politiek, dat in alle marktdemocratieën waarneembaar is (Blokland 2001, 2005a en b).

Combineert men nu de concepten cultuur en politiek tot 'cultuurpolitiek', dan resulteert dit in een term die op twee dimensies in betekenis kan variëren: één dimensie reikt van cultuur in normatieve zin tot cultuur in sociologische of

antropologische zin. ‘Kunst’ acht men hierbij doorgaans een afgeleide van de eerste conceptie. Sommigen, echter, en hun aantal groeit, achten dit veel te normatief en elitair. Zij zien kunst als niet meer dan een sociologisch verschijnsel. De andere dimensie reikt van politiek als de beslechting van belangenconflicten tot politiek als communitaristisch ideaal. Cultuur- of kunstpolitiek kan dus gewoon gaan om het verdelen van de beschikbare overheidskoek over de gegadigde kunstenaars en kunstinstellingen, een verdeling die de betrokkenen met alle mogelijke middelen trachten te beïnvloeden. Politiek is ‘Wie krijgt wat en hoe’ en kunst is een allerindividueelste expressie van allerindividueelste emoties, zonder verder maatschappelijk belang. Kijkt men naar de gedragingen van de direct belanghebbenden in Nederland dan lijkt deze opvatting van cultuurpolitiek vandaag een brede aanhang te genieten (Blokland 1992, 1993, 1997: hst.2). Het onderwerp van cultuurpolitiek kan ook zijn de in esthetische vorm gegoten uitdrukkingen van waarden en idealen, waarden en idealen die reeds binnen een gemeenschap leven of die deze gemeenschap de weg wijzen naar een beter bestaan. Het spreekt voor zich dat men met deze invalshoek een andersoortige cultuurpolitieke discussie krijgt dan binnen de eerste cultuurpolitieke conceptie. Hetzelfde geldt wanneer men cultuurpolitiek van betrekking acht op cultuur in de zin van ‘beschaving’, een normatieve opvatting over het Goede leven in een Goede maatschappij.

2 Het socialisme is een cultuurpolitiek antwoord op de modernisering

Hoe verhoudt zich nu het democratisch socialisme tot cultuurpolitiek? Voor we een antwoord op deze vraag kunnen formuleren, moeten we eerst het socialisme omschrijven.

Het socialisme is zowel een verzet als een omarming van de modernisering van de samenleving die ten tijde van de Verlichting in een versnelling geraakte. Modernisering kan met drie termen worden geduid: differentiëring, individualisering en rationalisering (cf. Blokland 2001, 2005: 1-4). Differentiëring betekent dat een toenemend aantal menselijke activiteiten wordt georganiseerd in gespecialiseerde verbanden. Hierdoor groeien de maatschappelijke complexiteit, alsmede, *enerzijds*, de onderlinge functionele afhankelijkheden en, *anderzijds*, de zelfstandigheid binnen de onderscheiden verbanden. Het proces van individualisering hangt hiermee deels samen: mensen ontlenen hun identiteit aan een steeds grotere diversiteit aan verbanden. Hun identiteit wordt daarmee, naar het lijkt, steeds unieker, maar ook abstracter. De omvang, diversiteit en complexiteit van het rolrepertoire van mensen groeien, maar dit repertoire verleent hen in afnemende mate een constante, vastomlijnde, samenhangende en vanzelfsprekende identiteit. Individuen kunnen mede daarom op het idee komen dat zij unieke, autonome persoonlijkheden zijn, die het leven in eigen hand hebben en die, onafhankelijk van de cultuur van een specifieke groep, de eigen waarden, doeleinden en identiteit definiëren. Als gevolg hiervan gaan zij vooral persoonlijke en veel minder gemeenschappelijke doeleinden nastreven. Bovendien bevechten zij een steeds grotere negatieve vrijheid, het privé-domein waarbinnen men, ongestoord door anderen, dat kan doen of zijn wat in zijn vermogen ligt. Men wordt zogenaamd ‘mondig’. In de opvatting van

zowel conservatieven als socialisten impliceren een afnemning van de verbondenheid met groepen en een toeneming van de negatieve vrijheid echter geenszins een evenredige toeneming van de individuele positieve vrijheid of autonomie, het vermogen om op basis van zelfgekozen waarden meester over het eigen leven te zijn. Dit proces van onthechting en verzelfstandiging kan juist de ontwikkeling van het vermogen tot autonomie frustreren (Blokland 1991a en 1995).

Rationalisering, tot slot, betekent een toeneming in steeds meer levenssferen van het belang van, wat Karl Mannheim (1940) noemt, de functionele rationaliteit, en een, niet logisch hiermee verbonden, afnemning van het belang van de substantiële rationaliteit. Van functionele rationaliteit is sprake wanneer een serie van handelingen op een dussdanige wijze is georganiseerd dat zij met zo weinig mogelijk kosten leidt tot een vooraf gedefinieerd doel. Daarentegen handelt iemand volgens Mannheim in een bepaalde situatie substantieel rationeel wanneer hij een minimaal inzicht heeft in de op elkaar betrokken gebeurtenissen waaruit deze situatie bestaat en wanneer hij op basis van een doordachte afweging van de voor deze situatie relevante waarden tot eigen oordelen en keuzen komt. De vermogens tot substantieel rationeel denken en tot autonomie hangen dus nauw samen.

Een gevolg van het proces van rationalisering is dat mensen steeds meer gevangen lijken in, wat Max Weber (1905) noemde, 'ijzeren kooien' van bureaucratieën en markten. Deze door functionele rationaliteit beheerste systemen dringen hen keuzen en realiteiten op, die zij steeds minder kunnen ontlopen en die zij steeds minder machtig zijn ter discussie te stellen. Denken buiten 'het systeem' wordt een schier onmogelijke opdracht. De individualisering, de differentiëring en de vervaging van gedeelde substantiële rationaliteiten hebben bovendien tot gevolg, dat burgers zich steeds moeilijker met elkaar en met een algemeen belang kunnen identificeren. Bijgevolg ontbreken de gemeenschappelijke concepties van het Goede leven en de Goede samenleving, die aan de basis liggen van gezamenlijk politiek handelen om vorm te geven aan de samenleving (cf. Taylor 1991).

Het socialisme laat zich vanuit het bovenstaande moderniseringsperspectief goed omschrijven. Het deelt allereerst de nadruk van de liberale verlichtingsdenkers op de rechten en de vrijheden van het individu en hun kritiek op door traditie, geloof en macht gestutte hiërarchieën en privileges die de uitoefening van deze rechten en vrijheden belemmeren. Uniek voor socialisten is het besef dat anonieme maatschappelijke structuren en processen – men denke met name aan structuren en processen die met de economische markt samenhangen – de rechten en vrijheden van individuen niet minder in gevaar kunnen brengen als direct aanwijsbare actoren als staten, organisaties en personen. Met de conservatieve, romantische critici van de Verlichting deelt het socialisme daarnaast de kritiek op de abstracte conceptie van het individu van de verlichtingsdenkers. Individuen worden weliswaar geboren met bepaalde talenten, maar ontwikkelen deze eerst in het kader van door gemeenschappen gedragen culturen. Het laatste geldt evenzeer voor hun voorkeuren en behoeften. Hiermee samenhangend onderschrijft het socialisme veel

van de conservatieve bezwaren tegen processen van individualisering, differentiëring en rationalisering die niet langer worden gebreedeld door traditie, cultuur en politiek. In zekere zin vormt de poging om processen van modernisering te beheersen zelfs de bestaansreden van het socialisme. Het socialisme was en is een protest tegen een samenleving die vooral op functioneelrationele wijze is georganiseerd en was en is een poging hier een substantieelrationeel alternatief tegenover te stellen. Socialisten proberen van oudsher tegenwicht te bieden aan anonieme, zich steeds meer verbreidende, functioneelrationele structuren van markt en bureaucratie die individuen en groepen tot keuzen dwingen die zij mogelijk niet hadden gemaakt wanneer zij een werkelijke keuzevrijheid hadden gehad. Socialisten verzetten zich tegen individualisering wanneer dit louter gedefinieerd dreigt te worden als een toeneming van negatieve vrijheid en zij verzetten zich tegen differentiëring en individualisering wanneer deze processen vooral leiden tot een kille contractsamenleving van naamlozen, een samenleving waarin het vermogen tot positieve vrijheid nauwelijks tot ontwikkeling kan komen.

Het socialisme is dus in de eerste plaats een cultuurpolitiek ideaal waarin een visie op het Goede leven en de Goede samenleving wordt gepresenteerd die de door modernisering bepaalde realiteit overstijgt. Het heeft een normatieve cultuurconceptie en een communitaristische politiekconceptie. De kern van het socialistische cultuurpolitieke ideaal is natuurlijk niet 'fatsoen'¹, maar positieve vrijheid. Individuele positieve vrijheid is het vermogen en de mogelijkheid op basis van een afdoende kennis van de beschikbare alternatieven het eigen leven weloverwogen richting en betekenis te verlenen. Politieke positieve vrijheid is het vermogen en de mogelijkheid van burgers om gezamenlijk inhoud en richting te geven aan hun samenleving en daarmee aan het eigen bestaan. Socialisten hechten waarde aan gelijkheid vanuit de overtuiging dat een ieder in principe het vermogen tot positieve vrijheid bezit of kan ontwikkelen en vanuit de wetenschap dat maatschappelijke ongelijkheid de ontwikkeling en de uitoefening van dit vermogen ernstig kan belemmeren. Een samenleving die grove maatschappelijke ongelijkheid tolereert is daarom onfatsoenlijk omdat zij het vermogen tot vrijheid van individuen ontkent.

Deze kernwaarden van vrijheid en gelijkheid en, waarom ook niet, 'fatsoen' hebben het socialisme van oudsher geïnspireerd. De gedachte dat zij in de 'moderne tijd' plotseling zijn verouderd, is simpelweg een kennistheoretische misverstand (Blokland 1996). Niettemin is ook het socialisme in de laatste vijftientig jaar 'gemoderniseerd'. Tal van normatieve uitgangspunten en idealen zijn als overbodige, achterhaalde ballast overboord gezet. De eisen van de moderne tijd en de moderne kiezer zouden dit onontkoombaar hebben gemaakt. Het cultuurbegrip van de sociaal-democratie is sociologisch geworden en haar politiekbegrip naturalistisch of liberaal. De consequentie is dat zij samen met het marktliberalisme een stuwende kracht achter de modernisering is geworden en iedere poging lijkt te hebben opgegeven om cultuurpolitieke doeleinden te realiseren, die de bestaande maatschappelijke processen overstijgen. Zij heeft hiermee een belangrijke bijdrage geleverd aan de in de marktdemocratieën alomtegenwoordige politieke malaise.

3 De traditionele verwantschap tussen socialisten, kunstenaars en schrijvers

Het zal op basis van het bovenstaande duidelijk zijn dat het binnen een socialistische cultuurpolitiek om veel meer gaat dan de kunsten en de letteren. Het gaat om beschaving, een beschaving die krachtig kan worden verwoord, verbeeld en soms gestimuleerd door schrijvers en kunstenaars. Beschaving, het streven naar een beeld van perfectie of kwaliteit, valt niet alleen te onderscheiden binnen het beperkte gebied van de traditionele burgerlijke cultuur, maar ook met betrekking tot consumptiegoederen, stedenbouw, ruimtelijke ordening, arbeidsomstandigheden, tijdsbesteding, onderwijs, media, sociale wetgeving, et cetera (cf. Crosland 1956: 355). Om het onderwerp hanteerbaar te houden kan het weliswaar zinvol zijn om aan te sluiten bij de bestaande praktijk onder 'cultuurbeleid' het kunst- en letterenbeleid te vatten,² maar socialisten zullen deze beleidsvelden eerder als speerpunten van het cultuurbeleid beschouwen, dan als zijn werkelijke totale omvang. Een cultuurbeleid dat zich trouwens louter richt op de kunsten en de letteren is ook gedoemd te mislukken daar het in hoge mate omgevingsfactoren zijn die de kennis van, de ontvankelijkheid voor en het begrip van en voor deze cultuuruitingen bepalen. In het volgende beperk ik mij niettemin tot de kunsten en de letteren, later in het opstel verbreed ik de discussie weer naar beschaving.

De doelen die de Nederlandse overheid nastreeft met haar kunst- of cultuurbeleid zijn met drie termen te duiden: kwaliteit, pluriformiteit en participatie. Zij poogt de condities te scheppen voor de creatie en de genieting van een hoogwaardig en pluriform aanbod van cultuuruitingen. Men zou kunnen verdedigen dat deze doelen reeds vanaf de allereerste jaren van grootschalige overheidsinterventie van kracht zijn en dat zij in verschillende perioden slechts verschillende gewichten toegekend hebben gekregen. Dit toekennen van gewichten geschiedt zowel absoluut als relatief, het laatste wanneer de drie doelen onderling worden afgewogen.

In absolute zin hebben sociaaldemocraten traditioneel meer sympathie voor de kunsten en de letteren gehad dan het merendeel van hun politieke tegenvoeters. Tot voor kort heeft er ook altijd een nauwe band tussen kunstenaars en socialisten bestaan. Deze verwantschap laat zich in de eerste plaats verklaren door het verzet van beide kringen tegen de opmars van het functioneelrationele denken in steeds meer levenssferen, een opmars die wordt gestuwd door voortdurend uitdijende markten en bureaucratieën. De kunsten bevinden zich uit de aard van hun zaak in sferen van rationaliteit (substantieel, affectief en traditioneel – zie Weber 1978: 54-7) die zich slecht verhouden tot de functionele rationaliteit. Net als socialisten verzetten zij zich daarom tegen haar ongebreidelde verbreiding. Hun protest is overigens geregeld dermate intens en radicaal dat er voor een moderne, meer en meer door functionele rationaliteit gevormde beschouwer geen touw meer aan vast valt te knopen. Kunstenaars die maatschappelijk relevant willen blijven, moeten zich in dat geval afvragen of zij hun doel niet voorbij schieten.

In de tweede plaats delen kunstenaars en socialisten een hang naar utopieën: op verandering gerichte denkkaders waarin een preferabele werkelijkheid wordt geschetst (Mannheim 1936: 261 e.v.). De kunsten en de letteren vormen geregeld, maar niet per definitie, een laboratorium waarin

kritisch wordt gereflecteerd op de cultuur in sociologische zin en waarin nieuwe vergezichten en standaarden worden ontwikkeld op basis waarvan deze cultuur zich verder zou kunnen ontwikkelen. Zij leveren aldus een bijdrage aan het elan en de dynamiek van de cultuur, een elan en een dynamiek die een cultuur tot een levende beschaving maken. Op hun beurt bezitten socialisten, normaal gesproken, een op hun fundamentele beginselen gebaseerde utopie aangaande het Goede leven in de Goede maatschappij. En ook socialisten zijn voortdurend op zoek naar nieuwe, aan veranderende omstandigheden aangepaste vergezichten die het dagelijkse politieke handelen een richting en een samenhang kunnen geven. Dit alles vanuit het besef dat men louter tegenwicht kan bieden aan het momentum dat eigen is aan de modernisering wanneer men vergelijkbare substantiële rationaliteiten ontwikkelt als de, vooral door traditie en religie aangereikte rationaliteiten die in vroegere tijden de modernisering in toom hielden.

In de derde plaats kunnen de kunsten en de letteren uitdrukking geven aan de waarden, doeleinden, ideeën, utopieën die binnen een politieke gemeenschap leven. Zeker democratisch socialisten begrijpen dat iedere gemeenschap levend moet worden gehouden door zowel democratische participatie als door uitdrukking en celebratie van datgene wat men bindt. En tenslotte kunnen de kunsten en de letteren een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van iemands positieve vrijheid, de kernwaarde van het socialisme. Hierop ga ik in de volgende paragraaf in.

4 Het relatief grote belang dat socialisten hechten aan cultuurparticipatie

In vergelijking met aanhangers van andere politieke stromingen hebben sociaaldemocraten er altijd relatief veel belang aan gehecht dat mensen cultureel participeren. Naar het moderne, mondige individu is het echter steeds moeilijker geworden het desbetreffende streven te rechtvaardigen: in toenemende mate is hij de idee van cultuurspreiding in verband gaan brengen met paternalisme en elitisme. Hoe zouden tegenwoordige socialisten hun inspanningen in deze richting niettemin kunnen verantwoorden?

Allereerst kan men zich afvragen welke wezenlijke eigenschappen kunst heeft, eigenschappen die haar voor een ieder relevant zouden kunnen maken. Ik ging hierop reeds in algemene termen in en zal proberen nu enige scherpere onderscheidingen te maken. Kunst zou men, om te beginnen, als een 'communicatiemiddel' kunnen omschrijven, voortgekomen uit te wens zich uit te drukken en zich verstaanbaar te maken.³ Zij onderscheidt zich voorts van andere communicatiemiddelen door de *esthetische* vorm waarin de boodschap wordt overgedragen. Deze wint hierdoor vaak aan kracht en intensiteit. Wat wordt er met kunst gecommuniceerd? Het is niet noodzakelijk dat de kunstenaar specifieke onderwerpen aansnijdt voordat men van kunst kan spreken. De boodschap kan zelfs louter bestaan uit een bepaald esthetisch genoegen, een mooie vorm waar niets achter gezocht kan en moet worden, behalve wellicht een ontkenning van het functioneelrationele denken. Hoe meer er echter sprake is van taal, hoe belangrijker doorgaans de inhoudelijke boodschap. Deze kunnen wij dus eerder verwachten van een boek of een toneelstuk, dan van een abstract schilderwerk of een symfonisch muziekstuk. Het kan dan gaan om een bepaalde visie of reflectie

op het leven, de dood, de liefde, het samenleven, de maatschappij, de cultuur, de kunst, het voetbal, et cetera. Anders dan sommige progressieven in de jaren zestig bepleitten, behoort kunst dus geenszins maatschappijkritisch te zijn of zelfs maar de maatschappij tot onderwerp te hebben. Wel is er eerst sprake van communicatie wanneer de boodschap voor anderen op enigerlei wijze herkenbaar en relevant is. De boodschap moet overkomen. Dit kan dankzij een gemeenschappelijke culturele, historische, religieuze, politieke of esthetische achtergrond.

Op welke specifieke manier kunnen de kunsten en de letteren nu iets voor mensen betekenen en zou de idee van cultuurspreiding dus kunnen worden gerechtvaardigd? Blijkens een bericht in *NRC-Handelsblad* (8 maart 2005) dwingt de burgermeester van de Mexicaanse stad Nezahualcóyotl zijn 1100 agenten sinds twee jaar om iedere maand minimaal een boek te lezen van een door hem opgestelde leeslijst. Hij hoopt hiermee hun 'lompheid' te bestrijden. Tegenover een verslaggever van van de *Los Angeles Times* verklaarde hij tevens: "We Geloven dat lezen hun vocabulaire zal verbeteren, hen zal helpen zich uit te drukken, hun ideeën te ordenen en met het publiek te praten. Lezen zorgt ervoor dat ze betere agenten worden én betere mensen." De criminaliteit is de laatste twee jaar, meldt de verslaggever verder zonder omwegen, met twintig procent gedaald. Hoewel dit neveneffect zeker niet kan worden uitgesloten, ligt het vanuit een sociaaldemocratische cultuurpolitieke visie meer voor de hand om de cultuurspreiding vanuit de waarde vrijheid te verdedigen. Cultuur en vrijheid hebben veel raakvlakken (cf. Blokland 1995: hst.6 en 7). De kunsten en de letteren kunnen een stimulerende rol spelen in het vergroten van het zelfbewustzijn en het voorstellingsvermogen van individuen. Zij kunnen mensen inzicht geven in het eigen bestaan en alternatieve manieren aanreiken om tegen het leven aan te kijken. Individuen die in het bezit zijn van een grotere culturele bagage hebben derhalve doorgaans ook een grotere kans op een autonoom bestaan. Omdat zij op de hoogte zijn met alternatieve ideeën, waarden, opvattingen, smaken, stijlen, enzovoorts, hebben zij immers de mogelijkheid eerder reële keuzen in hun leven te maken, keuzen die niet worden bepaald door onwetendheid, vooroordeel of gewoonte.⁴ Daarnaast dienen mensen enigermate hun talenten te ontplooien, willen zij werkelijk meester over hun leven kunnen zijn. Mensen moeten leren afstand van zichzelf te nemen, hun vermogens actief te gebruiken en keuzen te maken. Participatie in culturele activiteiten kan hierin een belangrijke rol vervullen.

Kortom, de kunsten en de letteren kunnen een bijdrage leveren aan het vergroten van de individuele autonomie door, wanneer zij een *inhoudelijke boodschap* hebben, interpretaties van en visies op de werkelijkheid te bieden die mensen de mogelijkheid bieden meer greep te krijgen op hun eigen bestaan. Wanneer kunstuitingen daarentegen hoofdzakelijk een *esthetische vorm* communiceren, wanneer het dus voornamelijk om schoonheid gaat, dan bevordert een cultuurspreidingsbeleid de individuele autonomie omdat keuzevrijheid pas bestaat wanneer men op de hoogte is van de beschikbare alternatieven. Men kan pas zinvol kiezen tussen Bach en Bowie nadat men met beiden geconfronteerd is geweest. Vanuit maatschappelijk perspectief kunnen de kunsten en de letteren,

zoals we reeds zagen, voorts bijdragen aan het overleven van de substantiële rationaliteit in een meer en meer door functionele rationaliteit gedomineerde cultuur. Zij kunnen bijdragen aan de politieke positieve vrijheid zich andere maatschappelijke structuren en processen en hierdoor bepaalde leefwijzen voor te stellen, dan de thans bestaande.

5 Het bevorderen van cultuurparticipatie

Kunst is communicatie. Komt de boodschap niet over – zoals vandaag steeds meer het geval is⁵ – dan kan dit liggen aan de burger of aan de kunstenaar. De kunstenaar kan weinig mee te delen hebben of een vorm van communiceren hebben gekozen, die niet wordt gewaardeerd of die zijn boodschap onbegrijpelijk maakt. Op zijn beurt kan de burger lijden aan een gebrek aan cultureel kapitaal of culturele competentie. Hij kan in het algemeen te weinig bagage hebben om zich te kunnen verplaatsen in de vragen waarmee de kunstenaar zich bezighoudt. In een maatschappij die in toenemende mate wordt gedomineerd door de functionele rationaliteit van bureaucratieën en markten, kan hij te weinig worden geconfronteerd met de substantieelrationele vragen, die kunstenaars zich geregeld stellen. Daarenboven kan de burger te weinig vertrouwd zijn met de vormtaal waarin de kunstenaar spreekt om zijn kunst te kunnen vatten.

In principe kan men dus op twee wijzen trachten de participatie in de kunsten en de letteren te vergroten: via de vraag- of via de aanbodzijde. Uit onderzoek naar de verklarende variabelen van de bestaande cultuurdeelname weten we dat aan de vraagzijde culturele competentie het belangrijkste is (cf. Blokland 1995: 330-7). In vergelijking hiermee spelen geld en bereikbaarheid een bescheiden rol. Deze competentie verkrijgen mensen in het gezin, door deel te nemen aan culturele activiteiten en via scholing in het reguliere en het buitenschoolse onderwijs. Anders dan de beleidsmakers lange tijd hebben verondersteld, is de aanwezigheid van een betaalbaar en bereikbaar aanbod dus niet genoeg: voordat mensen kunnen participeren dienen ze eerst te beschikken over de daartoe noodzakelijke culturele competentie. De overheid kan aan de ontwikkeling hiervan een bijdrage leveren door de kunsteducatie en de kunstzinnige vorming te stimuleren. Hoewel er het laatste decennium vooruitgang is geboekt, heeft zij op dit gebied altijd sterk tekort geschoten.

Misschien is de participatie daarnaast wel zo beperkt en zo sterk teruggelopen omdat er iets mis is met het tegenwoordige aanbod (cf. Blokland 1997: 118-26). De overheid bevordert de totstandkoming van een pluriform, kwaliteitsrijk aanbod dat burgers de mogelijkheid biedt tot participatie in culturele activiteiten. Wellicht schiet de tegenwoordige invulling van deze 'pluriformiteit' en 'kwaliteit' tekort. Inzake kwaliteit blijkt dat beslissingen over de subsidiëring van kunstenaars en kunstinstellingen vandaag vooral worden genomen op basis van criteria als vernieuwing, authenticiteit en originaliteit. Traditioneel vakmanschap en het begrijpen van en het voortbouwen op een bepaalde traditie zijn van veel minder belang. Kunstenaars die werken in een culturele traditie en waarden proberen te verwoorden of te verbeelden die grote groepen in de samenleving delen, worden veel minder gehonoreerd dan kunstenaars die proberen bakens te verzetten, taboes te doorbreken, het publiek

op het verkeerde been te zetten, te schokken. Men zou dit onder andere kunnen verklaren uit het gegeven, dat de beoordelaars in kunstraden en -fondsen over een meer dan gemiddelde culturele competentie beschikken en derhalve meer complexe stimuli, meer onbetreden paden, verlangen om geboeid of in ieder geval niet verveeld te raken. Een verklaring voor deze eenzijdigheid is ook dat vernieuwing, kritiek en avantgardisme in de hedendaagse kunst een welhaast absoluut streven, een dogma, is geworden. Van een discours met de samenleving is nauwelijks sprake meer, de kunsten zijn vooral met zichzelf in debat gegaan. Enige minachting voor het gewone volk is de betrokkenen daarbij ook niet vreemd. Kunstenaars, zo lijkt men in de kunstenwereld te denken, zijn in de eerste plaats, zo niet uitsluitend, *zieners*, niet bepaald middelmatig wezens met bijzondere faculteiten die nieuwe realiteiten scheppen, die vernieuwende, oorspronkelijke ziens- en leefwijzen creëren, en die dus per definitie ver op de conservatieve, enigszins bekrompen, burgerij of massa vooruitlopen. Door deze eenzijdige opvatting van kwaliteit is zeker in de beeldende en de theaterkunsten een sterk eenzijdig onconventioneel, avantgardistisch aanbod geschapen. Dit aanbod vereist door zijn complexiteit een dermate grote culturele competentie, dat de participatie van gemiddelde liefhebbers en leken sterk is bemoeilijkt. Er is vandaag te weinig ruimte voor kunst dat aansluit bij de belevingswereld van de burger en dat hem naast interessante, nieuwe visies op de werkelijkheid tevens bevestiging, vertroosting en esthetische genoegens biedt. Hiermee samenhangend is er geen middengebied meer in het culturele aanbod. Aan de ene kant bestaat het enorme, weinig uitdagende aanbod van de commerciële cultuurproducenten. En helemaal aan de andere kant van het culturele spectrum is het moeilijk te begrijpen en te plaatsen gesubsidieerde aanbod. Mensen hebben hierdoor niet meer de mogelijkheid om hun culturele competentie langzaam, stap voor stap, op te bouwen, hetgeen een vereiste is van culturele participatie.

De tegenwoordige marginale positie van de kunsten hangt ook samen met de manier waarop invulling is gegeven aan het begrip 'pluriformiteit'. Deze pluriformiteit is dus allereerst aangetast door een eenzijdige benadrukking van specifieke kwaliteitscriteria. Bovendien is het culturele spectrum van het aanbod te beperkt. Naast, onder veel meer, toneel, beeldende kunst en dans moet er ook muziek in het aanbod zitten. En het muziekaanbod moet niet alleen uit klassiek, maar ook uit jazz, blues, pop, raï, rap en folk bestaan. Hoewel meer en meer culturele uitingen in de loop der jaren als zodanig door de overheid en de cultuurinstellingen zijn erkend en de definitie van kunst dus langzaam is opgerekt, zijn zij in hun keuzen van te ondersteunen culturele uitingen altijd sterk conservatief geweest en hebben zij veelal achter de feiten aangelopen. Zo hebben zij veel te lang veel te weinig aandacht gehad voor die uitingen die betekenisvol zijn voor jongeren, men denke aan de popmuziek, dans en moderne media. Hetzelfde geldt onder meer voor de uitingen van culturele minderheden. De verrijking die zij voor onze cultuur zouden kunnen betekenen, wordt hiermee genegeerd. Wanneer men, in het algemeen, een cultuurbeleid wilt voeren dat meer is dan een voorzieningenbeleid voor een kleine culturele elite, dan doet men er verstandig aan tevens aan te sluiten bij de massacultuur en te proberen deze cultuur daar te corrigeren – met betrekking tot haar kwaliteit en pluriformiteit – waar zij tekortschiet. Beschaving en het streven naar kwaliteit en perfectie zijn niet alleen binnen het domein van de traditionele burgerlijke cultuur te vinden, stelden we eerder, maar doortrekt de ganse samenleving.

6 Het emancipatiedilemma

Pleidooien om door kunsteducatie en culturele vorming de culturele competentie van mensen te vergroten en hierdoor de omvang van de cultuurparticipatie, worden in onze moderne cultuur al snel in verband gebracht met elitisme en paternalisme en een verderfelijk, kleinburgerlijk 'beschavingsoffensief'. In het voorgaande, vooral bij de behandeling van de samenhang tussen vrijheid en cultuur, is reeds aangegeven waarom deze kritiek misplaatst is. Op deze plaats wil ik het probleem fundamentele schetsen waarmee degenen worden geconfronteerd, die zich niet wensen neer te leggen bij de bestaande sociale ongelijkheid in culturele participatie of, in het algemeen, bij bestaande preferenties op cultureel, sociaal of politiek terrein. Dit kernprobleem van maatschappijhervormers heb ik elders omschreven als het emancipatiedilemma (zie Blokland 1995: hst.1 en 6; 2005: hst.3, 9 en 11). Ten grondslag hieraan liggen de negatieve en positieve vrijheidsconceptie.

In het kader van het emancipatiedilemma is een belangrijk verschil tussen beide concepties dat men voor vrijheid in positieve zin, in tegenstelling tot voor haar negatieve tegenhanger, iets moet *doen*: men dient eerst enigszins zijn talenten te hebben ontplooid, wil men onafhankelijk van anderen het leven in eigen hand kunnen nemen. Het laatste is tevens een *activiteit*, een activiteit die men voor negatieve vrijheid geenszins hoeft te ontplooiën. Hiermee verbonden kan men in een oogopslag vaststellen of iemand vrij in negatieve zin is, of iemand al dan niet in kluisters is geslagen, terwijl de vraag of iemand autonoom is eerst over een zekere tijdsspanne kan worden beantwoord. Een met dit alles

samenhangend verschil is verder dat men voor negatieve vrijheid niemand nodig heeft: van deze vrijheid geniet men het meest op een onbewoond, cultuurloos eiland. Voor de ontwikkeling van zijn positieve vrijheid heeft men echter een door anderen gedragen cultuur nodig. Door interacties met deze cultuur ontwikkelen mensen hun voor positieve vrijheid noodzakelijke talenten en kunnen zij vertrouwd raken met meerdere wijzen om de werkelijkheid te beschouwen en het leven in te richten. Voor maatschappijcritici brengt deze wetenschap echter een dilemma met zich mee, een dilemma dat zij niet kunnen oplossen. Zij kunnen slechts trachten een evenwicht te vinden tussen zijn beide, even waardevolle of plausibele elementen, tussen negatieve en positieve vrijheid.

Het dilemma valt als volgt te omschrijven: *Enerzijds* constateren degenen die met het emancipatiedilemma worstelen, dat esthetische, culturele, ethische en politieke voorkeuren in hoge mate het product zijn van enculturatie, socialisatie of indoctrinatie. Naarmate mensen zich meer van de laatste processen bewust zijn en meer op de hoogte zijn van de binnen een cultuur beschikbare alternatieven kunnen hun voorkeuren evenwel autonomer of authentiekter van karakter worden. Juist omdat mensen sociale wezens zijn die zich in een interactie met hun omgeving ontplooiën, kan deze toeneming van hun positieve vrijheid evenwel vaak eerst worden bewerkstelligd door een interventie, door scholing en educatie. *Anderzijds* huldigen de betrokkenen het democratische beginsel, dat individuen de beste beoordelaars van de eigen behoeften, wensen en belangen zijn en dat de bestaande voorkeuren altijd dienen te worden gerespecteerd. De negatieve vrijheid van het individu staat voorop. Voor een op sociologische en sociaal-psychologische gronden gerechtvaardigde relativisering van het politieke belang van de individuele voorkeuren is binnen dit beginsel geen plaats. In combinatie vormen beide componenten of uitgangspunten een dilemma.

Stel, men meent, *ten eerste*, dat de bestaande voorkeuren ongeïnformeerd en heteronoom zijn. Zij zijn dus niet gebaseerd op een redelijke kennis van de beschikbare alternatieven en zijn geen product van enigszins overwogen keuzen. In plaats daarvan zijn zij, denkt men, *ten tweede*, vooral het resultaat van structuren en processen van enculturatie, socialisatie of indoctrinatie waarop de betrokkenen onvoldoende vat hebben. *Ten derde* verwacht men dat er voorkeuren bestaan die ook de betrokkenen zouden prefereren boven hun huidige, wanneer zij daarvan op de hoogte zouden zijn. Het laatste is niet het geval als gevolg van de werking van de genoemde structuren en processen. Het wijzigen hiervan kan louter gebeuren, meent men, *ten vierde*, met de democratische instemming van de betrokkenen. De laatsten zullen deze echter niet verlenen daar hun voorkeuren immers, *ten vijfde*, de bestaande structuren en processen weerspiegelen. De cirkel is rond. Naarmate men hardnekkiger vasthoudt aan het tegelijkertijd respecteren van beide componenten, zal het moeilijker zijn haar te doorbreken. Evenzo zal men hardhandiger met het dilemma worden geconfronteerd naarmate men de waarde van de bestaande voorkeuren, alsmede de wijze waarop deze tot stand zijn gekomen, sterker betwijfelt.

7 individualisme en relativisme

Degenen die het emancipatiedilemma willen doorbreken moeten de verwachting onderbouwen, dat burgers mogelijk iets anders zouden willen wanneer ze een werkelijke keuze hadden. Zij moeten inspanningen rechtvaardigen burgers *buiten de bestaande socialisatieprocessen om*, in contact te brengen met hen onbekende smaken, ideeën, behoeften, bevredigingen en in de gelegenheid te stellen deze weloverwogen over te nemen of af te wijzen. De belangrijkste belemmeringen om deze rechtvaardiging te leveren, vormen in een moderne cultuur het individualisme en waarde- en cultuurrelativisme. Waarderrelativisme is de overtuiging dat waarden slechts binnen een specifieke sociale en historische constellatie geldig zijn. Cultuurrelativisme is de opvatting dat bepaalde opvattingen en gebruiken alleen in de eigen culturele context begrepen en gewaardeerd kunnen worden. Beoordelingen, laat staan, *veroordelingen* van een cultuur vanuit een andere cultuur zijn derhalve zowel onmogelijk als ongepast. Het woord 'cultuur' kan, anders dan bij 'beschaving', niet meer duiden op een ideaal, zagen we in § 1, maar slechts op het leven van een specifieke, plaats- en tijdgebonden groep. Evenzo kunnen louter die verschijnselen tot de kunsten worden gerekend die een specifieke groep als zodanig kwalificeert. Het relativisme hangt samen met rationalisering in de zin dat de 'onttovering' van de werkelijkheid oude, op traditie en religie gebaseerde rechtvaardigingen van waardehierarchyën doet eroderen. Individualisering en differentiëring helpen vervolgens niet nieuwe, even vanzelfsprekende en eenvoudig te begrijpen rechtvaardigingen te ontwikkelen. Houvast probeert men vervolgens tevergeefs te zoeken in de functionele rationaliteit van markt en bureaucratie, een rationaliteit die overigens geregeld aanmerkelijk onverbiddelijker en hardvochtiger is dan de oude (substantiële, affectieve en traditionele) rationaliteiten waarvan men zich zojuist had weten te bevrijden.

Individualisme is evenzeer verbonden met rationalisering en relativisme. Door de differentiëring van de samenleving ontlenu mensen hun identiteit aan een steeds grotere diversiteit aan verbanden (zie § 2). Samen met de gelijktijdige toeneming van de negatieve vrijheid, alsmede de erosie van oude waardehierarchyën en de verbreiding van het relativisme brengt dit individuen op het idee, dat zij unieke, autonome persoonlijkheden zijn, die meester over het eigen leven zijn en die, onafhankelijk van de cultuur van een specifieke groep, de eigen waarden, doeleinden en identiteit definiëren. De idee dat hun voorkeuren op allerhande terreinen weleens sociaal bepaald zouden kunnen zijn, dat er wellicht preferable voorkeuren bestaan waarvan zij niet op de hoogte zijn, dat hun voorkeuren of overtuigingen op enigerlei wijze tekort zouden kunnen schieten en dat hun leven in het algemeen wordt bepaald door structuren die zij begrijpen noch beheersen, is voor deze moderne 'mondige' burgers volstrekt onaanvaardbaar. Zij zijn hiermee de gevangene van de eigen, grotendeels toevallige preferenties geworden.

Het waarde- en cultuurrelativisme is juist binnen de linkse beweging altijd relatief populair geweest. Mede daarom is het cultuurideaal van het socialisme goeddeels verloren gegaan. Het socialisme is verworden tot een pressiegroep die binnen de kaders van de bestaande maatschappij tracht te

bevorderen, dat de door dezelfde maatschappij opgewekte behoeften van haar achterban optimaal worden bevredigd. De populariteit van het relativisme in linkse kringen is op zich begrijpelijk: machthebbers, regenten en andere bevoogders die zich laten voorstaan op hun superieure kennis en beschaving kunnen effectief worden ontmaskerd en bestreden door te betogen, dat deze superioriteit loos is. En vaak is dat ook inderdaad het geval. Men komt echter zelf ook met lege handen te staan wanneer men de kritiek op bestaande hiërarchieën generaliseert tot de overtuiging, dat er op geen enkel terrein hiërarchieën in waarden en kwaliteiten zijn te onderscheiden. En toch is dit voor veel progressieven een zeer verleidelijke conclusie gebleken. Uitingen hiervan zijn onder meer het basisme of neopopulisme dat ten tijde van Nieuw Links de Partij van de Arbeid in zijn greep kreeg (zie Blokland 2005: 293-7) en het langdurig ontkennen van de problemen, die de 'multiculturele samenleving' met zich mee kan brengen, met name voor degenen die dagelijks met deze multiculturaliteit moeten leven.

Een pregnante en uiterst belangrijke manifestatie van het relativisme in specifiek de context van de kunsten en de letteren vormt een wijdverbreide interpretatie van het denken van de Franse socioloog Pierre Bourdieu. Zeker onder de linkse deelnemers aan de discussies over cultuurbeleid en –politiek kon deze, naar Bourdieus eigen zeggen overigens onjuiste interpretatie zich op een enorme populariteit verheugen (een overzicht en een uitvoerige kritiek hierop heb ik gegeven in: 1991a: 296-310 en 1995: 354-72 en 1997: 53-97). Ieder idee van beschaving, van een streven naar perfectie en kwaliteit, ieder idee van cultuurspreiding, werd bijgevolg vanaf de jaren tachtig onmiddellijk in het kader van kleinburgerlijke 'beschavingsoffensieven' geplaatst. 'Cultuur in premie-A-woningen' schamperden de betrokken grachtewandbewoners (cf. Blokland 1991b).

Kern van Bourdieus theorie komt erop neer, stelt de socioloog Ton Bevers, 'dat de goede smaak geen persoonlijke verdienste is, noch de intrinsieke waarden van de kunst weerspiegelt, maar primair product en producent van klassegrenzen is..' Goedbeschouwd wenst Bourdieu volgens Bevers geen onderscheid te maken tussen de *esthetische* vraag wat mooi is, en de *sociologische* vraag waarom bepaalde mensen bepaalde dingen op bepaalde plaatsen in bepaalde tijden mooi vinden. Hij, schrijft Bevers, 'lijkt het radicale standpunt in te nemen dat op de eerste vraag geen ander geldig antwoord mogelijk is dan dat van de sociologie, omdat niets van zichzelf al mooi is, maar slechts sociaal mooi gevonden wordt. Hij vindt om die reden de eerste vraag niet zinvol en wisselt hem daarom in voor de tweede' (1989: 9).

De (voorzichtige) interpretatie van Bevers komt overeen met die van de overgrote meerderheid van de lezers en de aanhangers van Bourdieu. Typische representanten van de laatste groep zijn de literatuursociologen Verdaasdonk en Rekveld. Zij schrijven dat Bourdieu in *La Distinction* (1979) 'tot de conclusie kwam', dat de aanwending van kunst of van smaak in het algemeen 'dient om zich te onderscheiden van andere klassen ... en een integrerend bestanddeel uitmaakt van het geheel aan strategieën waarmee sociale groepen hun positie proberen te

konsolideren of te verbeteren' (1981: 53). Er bestaan geen bovensociale maatstaven waaraan de kwaliteit van cultuuruitingen kan worden afgemeten. De heersende opvattingen op dit terrein zijn uitsluitend de resultante van machtsverhoudingen. De keuze van de cultuurgoederen die in het onderwijs op leerlingen worden overgebracht, is hiervan volgens Bourdieu, in de lezing van Verdaasdonk en Rekvelt, een voorbeeld: 'In *La Reproduction* (Bourdieu & Passeron, 1971) wordt het onderwijs geanalyseerd als een vorm van "symbolisch geweld": een "willekeurige" macht legt een "willekeurige" cultuur op. De macht noch de cultuur kunnen uit enig universeel principe worden afgeleid en berusten uitsluitend op de machtsverhoudingen tussen de maatschappelijke klassen.' Hetzelfde geldt voor het antwoord op de vraag waar de autoriteit van literaire instituties als de literatuurkritiek en de universiteiten op is gebaseerd. Verdaasdonk en Rekvelt schrijven: 'Bourdieu's analyses leiden tot het antwoord dat deze autoriteit niet gefundeerd kan worden op enig universeel principe - zij berust op de machtsverhoudingen binnen het culturele krachtenveld en bijgevolg, in afgeleide zin, op die tussen de verschillende maatschappelijke klassen' (1981: 55). Na onderzoek te hebben verricht naar de vraag wie, met welke machtsmiddelen, bepaalt welke boeken en schrijvers tot de literaire canon gaan behoren, schaarft Verdaasdonk zich een decennium later uitdrukkelijk achter 'Bourdieu's inzicht dat opvattingen over de aard, de kwaliteit en de aantrekkelijkheid van culturele producten, dus ook van boeken, institutioneel bepaald zijn' (1990: 4). Naar zijn indruk was dit inzicht eind jaren tachtig ook in brede kring aanvaard. In de Boekenbijlage van het weekblad *Vrij Nederland* schrijft hij in 1989: 'sinds de jaren zeventig heeft het besef zich algemeen verbreid dat iedere omschrijving van wat literatuur zou zijn niet juist of onjuister is dan willekeurig welke andere omschrijving.'

De laatste waarneming van Verdaasdonk was juist: de al dan niet door Bourdieu verwoordde 'statustheorie' – kunst en cultuur dienen slechts om zich van anderen te distantiëren – werd vanaf de jaren zeventig door een groeiend aantal deelnemers aan het debat over cultuurbeleid en –politiek overgenomen.⁶ Zeker in de wereld van de bibliotheken werd zij in beleid vertaald, hetgeen leidde tot een kaalslag in het boekenbestand (Blokland 1997: hst. 4). Sinds de jaren zestig, kon Ganzeboom daarom in 1989 melden, is de idee van cultuurspreiding omstreden geworden daar 'de gedachte terrein (heeft) gewonnen dat beschavingsoffensieven verwerpelijk zijn, omdat zij getuigen van een cultureel imperialisme en daarmee authentieke leefwijzen van achtergestelde strata verdrukken' (1989: 159). Evenzo, kan men hier aan toe voegen, zijn sindsdien ideeën over de sociaal-democratie als een cultuurpolitiek ideaal teloorgegaan.

De statustheorie kan op tal van manieren worden bekritiseerd (1991: 304-310; 1995: 344-72; 1997: hst.3.). Een belangrijke kritiek is dat haar relativisme uiteindelijk dezelfde status quo-bevestigende uitwerking heeft als een te ver oprekken van het kunst- en cultuurbegrip (zie § 4). Er kan namelijk niet meer worden gerechtvaardigd, dat men tracht de sociale condities te scheppen die een ieder, ongeacht zijn sociale afkomst, de mogelijkheid biedt *zelf* te beslissen of hij in bepaalde culturele activiteiten wenst te participeren. Het wordt mensen onmogelijk gemaakt om, mede dankzij een cultuurbeleid, kennis te nemen van datgene wat onze beschaving heeft opgeleverd en *zelf* te beslissen wat zij hiervan

de moeite waard vinden. Mensen worden vastgenageld op hun huidige, deels toevallige culturele voorkeuren en wordt de kans ontnomen om over de muren heen te kijken van de eigen opvoeding en de eigen sociale positie. Wanneer cultuurparticipatie volledig valt te herleiden tot de menselijke behoefte zich te onderscheiden van anderen; wanneer de verschillende sociale strata authentieke, aan elkaar gelijkwaardige culturen bezitten; wanneer de notie van 'kwaliteit' niet meer is dan een 'complot' van de burgerlijke elite tegen de lagere strata (Bokland 1988b); wanneer de sociale cultuurspreiding louter een beheersingsinstrument of een vorm van cultureel imperialisme is; of wanneer zij slechts een dekmantel vormt om te legitimeren, dat er gemeenschapsgelden worden gebruikt om de particuliere hobby van de elite te bekostigen, *hoe* kan dan nog worden gerechtvaardigd dat overheden en particulieren pogen de deelname van mensen (uit met name de lagere strata) aan culturele activiteiten te bevorderen? Marktdenkers als de econoom Paul de Grauwe (1990) hebben dan ook dankbaar gebruikgemaakt van het gedachten-goed van de distinctietheoretici en hun redenering doorgetrokken tot de logische conclusie: waarom wordt de vorming en verspreiding van artistieke goederen niet simpelweg volledig aan de markt overgelaten? De aanhangers van de distinctietheorie zijn het antwoord schuldig gebleven. Zij hebben zichzelf de wapens waarmee dit marktliberalisme bestreden zou kunnen worden, uit handen geslagen. Iedere serieuze tegenargumentatie zal immers gestoeld moeten zijn op uitgangspunten, die zij zelf zo hardvochtig hebben bestreden (zie Blokland 1997: hst.3).

In het algemeen lijdt het waarde- en cultuurrelativisme tot dezelfde politieke en zeker cultuurpolitieke machteloosheid. Alles van waarde wordt weerloos of niet meer de moeite waard om na te streven. De betrokkenen schijnen te denken dat de onmogelijkheid een voor iedereen acceptabel, onomstotelijk kennisfundament te vinden, impliceert dat alle uitspraken over de werkelijkheid even waar of juist zijn en slechts door sociale categorieën worden bepaald. Zij laten zich aldus kennen als metafysici die weliswaar van hun geloof zijn afgevallen, maar nog steeds in dezelfde dichotomieën zijn blijven denken: God bestaat wel óf God bestaat niet; er is één objectieve waarheid óf er zijn louter puur subjectieve opinies; de kwaliteit van een kunstwerk wordt uitsluitend bepaald door de kenmerken van het desbetreffende object óf louter door het machtswoord van een maatschappelijke elite.

Er zijn inderdaad geen objectieve maatstaven waaraan de schoonheid van een bepaald kunstwerk of de juistheid van een waarde kan worden afgemeten. Maar wij beschikken ook niet over puur objectieve criteria, over een onomstotelijk kennisfundament, om het waarheidsgehalte van een bepaalde wetenschappelijke of filosofische theorie vast te stellen. Het zou echter van weinig begrip van onze beschaving blijken wanneer men hier de conclusie aan zou verbinden, dat de beoefening der wetenschap en filosofie dus eigenlijk maar een zinloze bezigheid is. Wij kunnen erkennen dat alle theorieën of paradigma's onvermijdelijk zijn gebaseerd op een aantal, altijd betwistbare, uitgangspunten aangaande mens, maatschappij en wereld. Maar wij weten ook dat sommige theorieën ons meer greep op de werkelijkheid verschaffen dan andere. Het ene paradigma beschrijft, verklaart en voorspelt op een overtuigender manier een groter deel van de werkelijkheid, dan het andere en beschikt derhalve over meer 'kwaliteit'. In de

wetenschap en de filosofie valt heel goed te leven met deze situatie en gezien vanuit het perspectief van deze gebieden is het dan ook curieus waarom velen hier in de wereld van de cultuur niet toe in staat zijn. Het blijkt hier vaak alles of niets te moeten zijn: men eist objectieve, universele, eeuwige criteria van kwaliteit en indien blijkt dat deze niet voorhanden zijn, concludeert men dat de notie van 'kwaliteit' een complot is van de maatschappelijke elite tegen de gewone man (cf. Doorman: 1984; Williams: 1961; Blokland: 1988a, 1995, 1999, 2005: hst.10).

8 Tot slot

Het individualisme en het relativisme maken het vinden van een evenwicht in het emancipatiedilemma uiterst moeizaam. Beide zijn aan krachtige kritiek onderhevig en zeker het socialisme heeft aan deze kritiek van oudsher een bijdrage geleverd. Helaas zijn nog maar weinigen zich van het laatste bewust. In een moderniserende cultuur zal dat bewustzijn slechts verder vervagen. Binnen het emancipatiedilemma zal het daarom steeds moeilijker zijn een afweging te vinden tussen negatieve en positieve vrijheid. De kunsten en de letteren zullen daarom, net als eerder met het onderwijs, de wetenschap en de media is gebeurd, steeds meer aan de markt worden overgelaten.

De interesse in cultuur wordt grotendeels bepaald door de omgeving van wat wij onder cultuurbeleid vatten. Deze omgeving bestaat vandaag meer en meer uit een door rationalisering, individualisering en differentiëring gekenmerkte maatschappij van zich steeds uitbreidende markten en private en publieke bureaucratieën. Uit de aard van haar zaak bestaat er in deze samenleving weinig ruimte voor de waarden waarvoor de kunsten staan. Evenzo raakt de cultuur opgevat als beschaving, als een streven naar de realisatie van een utopie, als een streven naar de realisatie van een beeld van perfectie, in een dergelijke samenleving langzaam uitgeput. Het feit dat de westerse cultuur zich als een olievlek over de wereld heeft verspreid en alle andere culturen naar de marge heeft verdrongen, doet hier niets aan af. Wat men verder ook mag denken van de kritiek vanuit de Islam op de westerse cultuur, er is reden haar kritiek op de decadentie en de leegheid van deze cultuur serieus te nemen.⁷

LITERATUUR

- Bevers, A.M. (1989) 'Kunstsociologie in Nederland', *Boekmancahier*, Vol.1, Nr.1
- Blokland, H.T. (1988a) 'Socialistische Cultuurpolitiek, Een onderzoek naar een fundament', *Hollands Maandblad*, jg.29, jan. (deel 1), pp.12-25 en febr. (deel 2), pp.15-24
- Blokland, H.T. (1988b) 'Sociale cultuurspreiding: complot of ideaal?', *Socialisme & Democratie*, Jg.45, Nr.12, pp.349-54
- Blokland, H.T. (1991a) *Vrijheid, Autonomie, Emancipatie: Een Politiekfilosofische en Cultuurpolitieke Beschouwing* (diss.), EBURON, Delft
- Blokland, H.T. (1991b) 'Loze beweringen uit een grachtepand', *Boekmancahier*, *Kwartaalschrift over kunst, onderzoek en beleid*, Jg.3, Nr.9, pp.343-9

- Blokland, H.T. (1992) 'Een falend debat over cultuurpolitiek', *De Helling*, Jg.5, Nr.3, p.34-8
- Blokland, H.T. (1993) 'Planning in Dutch cultural policy: an attempt at mixed-scanning', *Acta Politica*, Jg.XXVIII, Nr.2, p.151-71.
- Blokland, H.T. (1995) *Wegen naar Vrijheid: Autonomie, Emancipatie en Cultuurpolitiek in de Westerse Wereld*, Amsterdam, Boom
- Blokland, H.T. (1996) 'De onvermijdelijkheid en continuïteit van politiek en politieke beginselen', in: Becker, F., Tromp, B. et al (red.) *Inzake Beginselen: Het Zeventiende Jaarboek van het Democratisch Socialisme*, Amsterdam, De Arbeiderspers/Wiardi Beckman Stichting, p.105-122
- Blokland, H.T. (1997) *Publiek Gezocht: Essays over Cultuur, Markt en Politiek*, Amsterdam, Boom
- Blokland, H.T. (1999) 'Berlin on liberalism and pluralism: a defense', *The European Legacy: Toward New Paradigms; Journal of the International Society for the Study of European Ideas*, Vol.4, Nr.4, pp.1-24
- Blokland, H.T. (2001) *De Modernisering en haar Politieke Gevolgen: Weber, Mannheim en Schumpeter; Een Rehabilitatie van de Politiek Deel I*, Amsterdam, Boom
- Blokland, H.T. (2004) 'Op zoek naar een balans in het cultuurbeleid', *Ons Erfdeel; Algemeen-Nederlands Tweemaandelijks Cultureel Tijdschrift*, Jg.43, Nr.1, pp.59-67
- Blokland, H.T. (2005a) *Pluralisme, Democratie en Politieke Kennis: Ontwikkelingen in de Moderne Tijd; Een Rehabilitatie van de Politiek, Deel II*, Assen, Van Gorcum
- Blokland, H.T. (2005b) 'Lof der waarlijke politiek', *De Groene Amsterdammer*, Jg.129, Nr.13, p.24-8
- Doorman, S.J. (1984) 'Enkele speculaties over kunst en wetenschap', in: Castelijns, L. et al (red.) *Tekens in de Tijd: 65 jaar Joop den Uyl*, Amsterdam, Arbeiderspers
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction (La Distinction: Critique Sociale du Jugement*, vert. Richard Nice), Cambridge (Mass.), Harvard University Press
- Crosland, C.A.R. (1956) *The Future of Socialism*, London, Jonathan Cape
- Gallie, W.B. (1956) 'Essentially contested concepts', *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol.57, pp.167-98
- Ganzeboom, H. (1989) *Cultuurdeelname in Nederland*, Assen, Van Gorcum
- Grauwe, P. de (1990) *De Nachtwacht in het Donker: Over Kunst en Economie*, Tiel, Lannoo
- Kadt, J. de (1939) *Het Fascisme en de Nieuwe Vrijheid*, Amsterdam, Van Oorschot
- Lane, R.E. (2000) *The Loss of Happiness in Market Democracies*, New Haven, Yale University Press
- Lemaire, T. (1976) *Over De Waarde van Culturen*, Ambo, Baarn

- Mannheim, K. (1936) *Ideology & Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge* (vertaling: Wirth, L. en Shils, E.), San Diego, New York & London, Harcourt Brace Jovanovich, 1985
- Mannheim, K. (1940) *Man and Society in an Age of Reconstruction*, London, Routledge, 1951
- Schumpeter, J. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, Unwin University Books, 1981
- Sociaal en Cultureel Planbureau (1986) *Advies Cultuurwetgeving, Cultuurbeleid in historisch, beleidsanalytisch en juridisch perspectief*, Rijswijk
- Sociaal en Cultureel Planbureau *Achter de Schermen: Een Kwart Eeuw Lezen, Luisteren, kijken en Internetten*, 2004
- Taylor, Ch. (1991) *The Ethics of Authenticity*, Cambridge & London, Harvard University Press
- Verdaasdonk, H. (1990) 'De sociologie van het boek', *Boekmancahier*, Jg.2, Nr.3
- Verdaasdonk, H. en Rekveld, K.(1981) 'De kunstsociologie van Pierre Bourdieu', *De Revisor*, Nr.3
- Weber, M. (1905) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, transl. Talcott Parsons), London, HarperCollins, 1991
- Weber, M. (1978) *Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology* (*Wirtschaft und Gesellschaft: Grundrisse der verstehende Soziologie*; vierde, door Johannes Winckelmann geredigeerde editie 1958; vert. Fischhoff, E., Gerth, H. et al; geredigeerd door Roth, G. en Wittich, C.), Berkeley, Los Angeles and London, University of California Press, 1978
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1983) *Beleidsgerichte Toekomstverkenning, deel 2: Een Verruiming van Perspectief*, 's-Gravenhage
- Williams, R.(1961) *The Long Revolution*, Harmondsworth, Penguin Books, 1984

---

¹ Hoe wordt men trouwens lid van zo'n beginselprogramcommissie?

² Nog niet zo lang geleden werden het onderwijs-, media-, kunst- en wetenschapsbeleid tot het cultuurbeleid gerekend (zie bijvoorbeeld SCP 1986: 11-16 en WRR 1983: hst.7). Veelzeggend voor de modernisering van de samenleving in het algemeen en de sociaaldemocratie in het bijzonder is dat het onderwerp sindsdien steeds meer is beperkt tot 'kunsten'.

³ Men zou hiertegen kunnen inbrengen dat er mensen zijn, die kunst scheppen zonder enige behoefte te hebben aan een publiek. Hoewel mij dit op psychologische gronden onwaarschijnlijk lijkt, kan dit niet worden uitgesloten. Maatschappelijk, en dus cultuurpolitiek, is deze kunst echter irrelevant.

⁴ Of zij daadwerkelijk van deze mogelijkheid gebruik maken, is afhankelijk van

---

een aantal andere belangrijke variabelen, waaronder de aanwezige negatieve vrijheid, wilskracht en het (deels geleerde) vermogen de druk van het conformisme te weerstaan. Het verband tussen vrijheid en cultuur impliceert overigens niet, dat mensen met een grotere culturele bagage ook zonder meer *moreel* hoogstaander zullen zijn. Tal van kampbeulen blijken prachtig piano te kunnen spelen. Autonomie of vrijheid is iets anders dan rechtschapenheid of deugzaamheid. De mate waarin mensen het kunnen verdragen te worden geconfronteerd met alternatieve visies op het bestaan, is overigens aan psychologische grenzen gebonden. Er is hier een parallel te trekken met de bevindingen van het onderzoek naar de effecten van deliberatieve democratie: in hoeverre mensen bereid en in staat zijn zich bloot te geven, zich open te stellen voor andere opvattingen en complexiteit te verdragen, is in hoge mate bepaald door de opvoeding die zij in hun eerste jaren genoten hebben. Deliberatie kan voor vele deelnemers een tegengesteld effect hebben, dan door de organisatoren van dergelijke democratische bijeenkomsten werd beoogd: een toenemende rigiditeit en onverdraagzaamheid (zie Blokland 2005: 276-8).

⁵ Het publiek van de kunsten en de letteren wordt steeds ouder en meer elitair van samenstelling (cf. Blokland 1997: 124-6). Uit de recente SCP studie *Achter de Schermen: Een Kwart Eeuw Lezen, Luisteren, kijken en Internetten* (2004) blijkt bijvoorbeeld, dat het percentage Nederlanders dat wekelijks minimaal een kwartier in boeken las tussen 1975 en 2000 daalde van 49 naar 31 per cent. De gemiddelde tijd besteed aan het lezen van gedrukte media daalde in deze periode van 6,1 naar 3,9 uur per week. Mensen die vroeger lazen, doen dat nog steeds. Het zijn de nieuwe generaties die afhaken. Het tegenwoordige publiek van gesubsidieerde kunst- en cultuurinstellingen bestaat voorts voor meer dan 80 per cent uit mensen die academisch of hoger beroepsonderwijs hebben genoten. Een elite van hooguit 2,5 per cent van de Nederlandse bevolking maakt nog gebruik van het gesubsidieerde toneelaanbod. 70 per cent van de Nederlandse bevolking zegt nooit naar een museum te gaan, 80 per cent gaat nooit naar popmuziek, jazz of musicals, 90 per cent gaat nooit naar klassieke muziek of toneel, 95 per cent gaat nooit naar een filmhuis of een opera, en 97 per cent gaat nooit naar ballet (OC&W 1998: 171). In zoverre vergelijkingen getrokken kunnen worden, komen deze cijfers overeen met die in landen als België en Zweden. Wij steken echter gunstig af ten opzichte van landen als Engeland, de Verenigde Staten en Frankrijk (cf. Blokland 1995: hst.7).

⁶ Ik heb diverse malen voorgesteld een onderzoek te verrichten naar de sociologische en sociaal-psychologische achtergronden en kenmerken van de mensen die zeer ontvankelijk zijn gebleken voor ideeën zoals verwoord door Bourdieu. Helaas, echter, beschouwen de betrokkenen hun ideologiekritiek louter van toepassing op derden.

⁷ Er is hier overigens een parallel met de kritiek die Jacques de Kadt in zijn *Het Fascisme en de Nieuwe Vrijheid* (1939) uitlet op een al te gemakkelijke misprijzing en negatie van de centrale ideeën van het fascisme: het fascisme, stelde hij, kan alleen werkelijk worden overwonnen door de aantrekkingskracht die het op velen uitoefent, te begrijpen. Een belangrijk onderdeel van deze

---

aantrekkingskracht achtte hij de kritiek op de passieloosheid en innerlijke leegte van de bestaande 'burgerlijke' cultuur.